

BİBLİYOGRAFYA

Nicole et Michel Thierry, *Nouvelles églises rupestres de Cappadoce, Région du Hasan Dağı*. Préface de A. Grabar. Vol. 23 x 27 cm. 236 s., 46 fig., 5 harta, 100 levha (4 tanesi renkli). 4°. Paris, Librairie C. Klincksieck, 1963.

Anadolu'da "kaya kiliseleri" nden bahsedildiği zaman ilk olarak hatıra Orta Anadolu'da antik devirde "Kappadokia" adını taşımış olan geniş bölge içinde, Kayseri yöresinde Ürgüp, Göreme ve Soğanlı kaya kiliseleri gelir. Çünkü bunlar öteden beri bilinmekte olup G. de Jerphanion tarafından büyük bir monografi halinde neşredilmiş bulunmakta (*Une nouvelle province de l'art byzantin. Les églises rupestres de Cappadoce*. 4 cilt metin ve 3 cilt levha. Paris 1925 - 1942) ve halen Anadolu'nun en tanınmış turistik merkezlerinden birini teşkil etmektedir. Bu eserin neşrinden sonra aynı bölgede yeni birtakım kiliseler bulunmuş ve bunlardan bazıları yayınlanmıştır ki bunlar arasında fresklerinin iyi durumu ve enteresanlığı bakımından "saklı kilise" zikre değer (M. Ş. İpşiroğlu - S. Eyüboğlu, *Saklı Kilise*, 1958). Bu bölgede kayaları oymak suretile vücade getirilen kilise, manastır ve mezarların bu kadar rağbet görmesinin sebeplerini eski bir volkan olan Erciyaş'ın çevresindeki arazinin kolayca kazılıp işlenebilen tuf'den ibaret oluşunda ve burada bugün olduğu gibi ilkçağda da fazla ağaç bulunmayışında aramak lâzımdır. Ürgüp'ün aşağı yukarı 200 km. batısında yine volkanik bir arazisi olan Hasandağ bölgesi yer almaktadır ki burada da aynı jeolojik ve coğrafi şartlar aynı tarzda birtakım kiliseler ve mezarların meydana gelmesini mümkün kılmıştır. Vâkia bu bölgede daha öncekileri Hamilton, Ramsay, Bell ve Rott incelemelerde bulunmuşlar, fakat kaya kiliselerini her nedense ihmal eylemişlerdi. Yalnız Rott bunlardan birini kısaca târif etmiştir. İşte bahis konusu ettiğimiz eserin müellifleri olan Thierry'ler 1952'den itibaren hemen her sene yaz aylarında Hasandağ bölgesini ziyaret ederek Bizans mimarlığı ve resim sanatı için büyük bir önem taşıyan kaya kiliselerini ve bunların iç dekorasyonunu incelemişler, röleve etmişler ve bunları bilim dünyasına tanıtmışlardır.

Eser "Collège de France" profesörlerinden tanınmış bizantinolog A. Grabar'ın bu anıtların ana karakteri ve problemlerini geniş bir çerçeve içinde ortaya koyan bir önsözü ile başlamakta, ilk fasıllarında Hasandağ bölgesinin tarihî coğrafyası ve bugünkü durumu üzerinde durmaktadır. Duvar ve tavanları freskli kaya kiliseleri ise Melendiz suyunun orta vâdisinde yer almaktadırlar. Her iki tarafı falez şeklinde dik meyilli tepelerle sınırlanmış olan ve girintili çıkıntılı bir seyir takibeden bu suyun İhlara ile Selime köyleri arasındaki 10 km. lik dar vâdisi Rumlar zamanında Peristrema adını taşıyordu. İşte bu vâdinin sağ ve solundaki dik yamaçlar içinde 13 tane yeraltı kilisesi bulunmaktadır ki müellifler araştırmalarını esas itibarile bu anıtlar üzerinde teksif etmişlerdir. Dördüncü fasıldan itibaren Thierry'ler bu kiliselerin mimarlığını, fresklerini ve yazıtlarını metodlu bir tetkike tabi tutmakta, en fazla freskler üzerinde durarak bunları ikonografya bakımından izaha çalışmakta, bu arada en yakın benzer anıtlar olarak Ürgüp ve Göreme kaya kiliselerine başvuru-

arak aradaki benzerlik ve farkları tebarüz ettirmektedirler. Bu hususta müelliflerin yaptıkları plân ve resimler, çektikleri güzel fotoğraflar önemli bir rol oynamaktadır. Hemen şunu da söyleyelim ki meslekten yetişmiş olmamakla beraber müelliflerin Bizans sanatı ve epigrafyasındaki geniş bilgilerini takdirle karşılamamak imkânsızdır. Bu suretle bütün kilise malzemesi tanıtıldıktan sonra Thierry'ler sonuç kısmında (s. 217 v. dd.) kiliselerin genel karakteri ve bunların ortaya attığı problemler üzerinde durmaktadırlar.

Müelliflere göre bu kiliseler iki gruba ayrılmaktadır. Birinci grup İhlara çevresinde eğritaş kilisesi, ağaçaltı kilisesi, yılanlı kilise, kokar kilise ve Pürenliseki kilisesi tarafından temsil edilmekte ve erken hıristiyanlık devri sanat geleneğine çok yaklaşmaktadır. Bununla beraber bu grup kiliseleri arasında bazı farklar da vardır. Meselâ eğritaş kilisesi fresklerin yanında İncil'den alınmış metinlere geniş bir yer ayrılmakta, bu suretle kutsal sahneleri hem dil, hem de resimle ifade etmeğe çalışmaktadır. Fakat bu kilisede resme daha büyük bir önem verildiğini aynı kilisenin duvarında bulunan bir yazıt açığa vurmaktadır (s. 70). : "El, Oikonomia'nın anasını (yani Meryem'i) resmetti, fakat ağız (yani dil) doğurmanın tarzını keşfedemedi". Yani burada resim sanatının dinî fonksiyonuna, herhalde halk arasında yaşayan bir tradisyona dayanılarak, temas edilmekte, bu fonksiyonun tanrısal misterleri, bilhassa kelimelerin formüle edemediği irrasyonel gerçekleri ifade etmek olduğu bildirilmektedir. Bu freskler üslûp ve kompozisyonları bakımından (meselâ taht üzerinde oturan Theotokos) 7. - 9. yüzyıllar Mısır-Suriye sanatını hatırlatmaktadır.

Ağaçaltı kilisesi ise "geç Roma İmparatorluğu" üslûbundaki fakir repertuarı ile dikkati çekmekte, fakat burada görülen Sasani ve Sasani sonrası etkileri bu tasvirlerle bir doğu karakteri vermektedir. Müellifler Kapadokya tradisyonu karşısında bu kilisenin fresklerinin orijinalliği üzerinde durmakta, bunların 5.-6. yüzyıllar tradisyonuna çok yakın olduklarını tebarüz ettirmektedirler.

Diğer üç kilise ise daha homojen ve orijinal bir grup teşkil etmekte ve bunların ikonografyası Ortaçağ atmosferini daha ziyade hissettirmektedir. Bunlarda İnci'den ziyade apocryph yazılardan alınmış sahneler tasvir olunmakta, bazı fresklerde ise Suriye etkileri açıkça görülmektedir. Diğer taraftan yeni birtakım tasvirlerle ilgili olarak şimdiye kadar bilinmeyen metinler de zikredilmektedir. Bu kiliselerde, belki bütün bu hususlardan daha önemli olarak, bazı motifler sembol olarak kullanılmakta, meselâ her üç kilisede haç tasvirlerinin büyük bir yer aldığı göze çarpmaktadır. Bundan başka bu kiliselerde yaşayan keşişler arasında zaman ile bazı gnostik ve majik eğilimler belirmiş, bunlar bazı tasvir ve sembolleri, hurafelerle birleştirmek suretile, apotropaik (koruyucu, habis ruhları defedici) işaretler gibi kullanmağa başlamışlardır. Böylece bu üç kilise papazlarının İncil'in kanonik metinlerine kayıtsız şartsız bağlı olmadıkları, bunların muayyen bir düşünce serbestliğine sahip oldukları ortaya çıkmış bulunuyor. - Diğer taraftan bu üç kilisedeki fresklerin realist karakteri üzerinde de durmak gerekir. Elbiseler doğu tarzında olup 9. ve 10. yüzyıllarda Anadolu'nun Bağdat'a tabi doğu eyaletlerinde giyilen elbiseleri hatırlatmakta, atlılar ve köylülerin kıyafetleri İran ve Suriye'ye işaret etmekte, bütün bu özellikler ise bu fresklerin üslûp bakımından da muayyen bir serbestliğe sahip olduğunu açığa vurmaktadır. Yani özet olarak denebilir ki bu grup diğer Kapadokya, bilhassa Göreme ve Soğanlı fresklerinden ayrılmakta, daha fazla geç antik devre dayanan ve Mezo-

potamya ve Suriye üzerinden Mısır'a kadar uzanan bir sanat tradisyonuna bağlanmaktadır.

İkinci grup Belisırma (Belisirama) köyü yöresindeki kiliseler tarafından meydana getirilmekte (Bahattin samanlığı kilisesi, sümbüllü kilise, direkli kilise, ala kilise, kırkdamaltı kilisesi), bunlar İhlara grupunun bazı etkilerini taşımak, fakat aynı zamanda bazı mahallî özellikler göstermekle beraber İstanbul'da merkezlenen 10. ve 11. yüzyıllar Bizans sanatına bağlanmaktadır. Bunlardan direkli kilise ithaf yazıtı sayesinde 976-1025, kırkdamaltı kilisesi ise Selçuklular zamanına (1283 - 1295) tarihlenmekte, direkli kilisenin freskleri ise bu grup fresklerinin en güzelleri arasında yer almaktadır.

Müellifler Hasandağ kiliseleri ile Göreme ve Soğanlı kiliseleri arasındaki dekorasyon farklarına devamlı olarak işaret etmektedir ki bunun bir gerçek olduğu anlaşılmağa beraber sebeplerini kesin olarak aydınlatmak bugüne kadar mümkün olmamıştır. Bununla beraber her iki bölge arasındaki müşterek nokta kiliselerin iki ayrı gruba girmeleri, bunlardan birinci grupun Önyasya - Mısır tradisyonuna bağlı olması, ikinci grupun ise 900 senesine doğru başlayan ve bir yüzyıl kadar süren başkent sanatındaki rönesansın etkileri altında bulunmasıdır. Bundan başka müellifler Peristrema kiliselerinde bazı fresklerin İtalya ve İspanya'daki roman duvar resimleri ile olan benzerliklerine de işaret etmektedirler ki bu da, Grabar'ın önsözünde belirttiği gibi, başlı başına bir problem teşkil etmektedir. Acaba bu benzerlikler bir ülkenin diğer bir ülke üzerinde, meselâ bazan ileri sürüldüğü gibi, Kapadokya eserlerinin Avrupa sanatı üzerinde yaptığı etkilerle mi izah olunabilir yahut kökleri 5. - 6. yüzyıllara dayanan bütün Akdeniz havzasına şamil bir sanat tradisyonu burada baş rolü mü oynamıştır? Bu benzerliklerin ilk zamanlar daha belirli olduğu, Bizans rönesansından sonra ise yavaş yavaş azaldığı gözönünde bulundurulacak olursa ikinci faraziye tercihe şayan gibi görünmektedir.

Peristrema kaya kiliseleri Hasandağ bölgesindeki hıristiyan eserlerinin hiç şüphesiz ancak bir parçasını teşkil ederler. Dördüncü yüzyıldan itibaren önemli bir inziva ve manastır merkezi haline geldiği anlaşılan bu bölge uzun müddet doğu Bizans sanat tradisyonu tarafından beslenmiş, imparatorluğun 10. yüzyılda bu yerleri yeniden fethetmesi üzerine başkent'in etkisi altında manastır hayatının çok faal bir safhaya girmesi ile birlikte esas kaynak Bizans olmuştur. Müelliflerin bize kaya kiliseleri dışında tanıttıkları ala kilise, çanlı kilise ve karagedik kilisesi (lev. 2. v. dd.) bir taraftan İhlara grupundan ayrı olarak teşekkül eden Belisırma grupu, diğer taraftan yukarıda belirtilen hususlara delil olarak gösterilebilir. Diğer enteresan bir nokta bu bölgedeki keşiş hayatının Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyeti altında da, biraz gerilemekle beraber, 20. yüzyıla kadar yaşamağa devam etmiş olmasıdır.

İşte bu eser önemli bir Anadolu bölgesinin sanat eserlerini, bunların ortaya attığı bütün problemleri çözmek ve bütün tasvirleri ikonografya bakımından açıklamak iddiasında bulunmaksızın, Anadolu hıristiyan sanatı hakkında bildiklerimize yeni ufuklar açmakta, diğer taraftan Anadolu'nun kendisine tanınmış sanat tarihçisi Strzygowski tarafından takılan "sanat tarihinin yeni ülkesi" (Neuland der Kunstgeschichte) lâkabını daha hâlâ muhafaza ettiğini göstermektedir. Müellifleri buluntularından ve bunları bilim dünyasına tanıtmaktaki başarılarından dolayı tebrik ederiz.

Ord. Prof. Dr. ARIF MÜFİD MANSEL

